

ALEXIS DE TOCQUEVILLE EMLÉKIRATAIBÓL

Ádám Péter fordítása

Tocqueville életében – alig fél évvel azután, hogy eljutott a politikai karrier csúcára (néhány hónapig külügyminiszter az Odilon Barrot-kabinetben) – fájdalmas forduló az 1850-es esztendő. Már kora tavasszal kiütöknének a tüdőbaj első jelei. Váratlanul ágynak dől; és amikor vért köp, belátja, vissza kell vonulnia a politikai életből. A hirtelen rászakadó tétlenség azonban (meglehet, még a betegségnél is jobban) egy sor kérdéssel szembesíti. Mindössze negyvenöt éves, de már öregnek mondja magát. Úgy érzi, eljött az ideje a mérlegkészítésnek. Annál is inkább, mivel egyre erősebb benne a felismerés, az utolsó tíz-egynéhány év, amelyben minden idejét és energiáját a közéletnek szentelte, nem volt más, csak illúziók és csalódások sorozata. Lám, még az 1830-as forradalom megítélésében is tévedett, azt gondolva a darab végének, ami csak az egyik felvonásnak volt a befejezése...

A kényszerű pihenő alatt Tocqueville-nak könnyű szellemi elfoglaltságra van szüksége; ezért határoz úgy, hogy feljegyezi a közelmúlttal kapcsolatos emlékeit és gondolatait. A szerző az emlékezés fókuszát mindössze két évre, 1848-ra és 1849-re szűkíti; de a vállalkozásban nem is ez a legkülönösebb, utóvégre csakugyan jelentős események történtek ez alatt az időszak alatt, hanem az, hogy AZ AMERIKAI DEMOKRÁCIA szenttelen és személytelen, ha ugyan nem száraz fejtegetéseinek szerzője – együtt reményeivel és csalódásaival, szorongásaival és kételyeivel – ezúttal önmagát is belerajzolja a képbe. Az EMLÉKEZÉSEK (SOUVENIRS) egyszerre emlékirat és korrajz, eseménynapló és történelemfilozófia, önarckép és a kortársak ironikusan kritikus arcképcsarnoka.¹

Az emlékirat két részből áll; az első 1850 júliusában, a normandiai pihenés alatt készült, a második 1850 decembere és 1851 márciusa közt, az olaszországi Sorrentóban, ahová a szerző orvosainak tanácsára gyógyulni utazott. Tocqueville abban a levélben, amit Sorrentóból 1850. december 15-én intézett barátjához, Louis de Kergorlay-hez, így beszél a készülő műről: „...*akármilyen szép helyen vagyunk is, egykettőre elunnam magam, ha nem gondoskodnék hasznos időtöltésről. Elhatároztam, újra előveszem azt a kis írást, amibe még Tocqueville-ban fogtam bele nagy lendülettel és nem kis élvezettel; ebben azt igyekeztem feljegyezni, aminek az 1848-as forradalomban és utána voltam tanúja...*”² Tocqueville, látni való, nem tartotta „komoly” műnek a visszaemlékezést, amit jellemző módon befejezetlenül is hagyott, mi több, ebben az esetben az írás nem is munka volt a szemében, csak „szórakozás”, legalábbis amíg a tervezett új könyvbe bele nem fog, amelynek szintén ekkortájt keresi a témáját.

Annál is furcsább, hogy ezt a visszaemlékezést így lebecsüli, mivel korántsem összecsapott, igénytelen műről van szó; bár Tocqueville elsősorban emlékezetére támaszkodik, dokumentumokat is használ, újraolvassa a korabeli sajtót, és korántsem éri be az események pusztá felidézésével; az EMLÉKEZÉSEK tulajdonképpen nem is énközpontú memoár, hanem történelmi esszé, értelmezési kísérlet, amelyben a szerző jórészt saját élményeivel támasztja alá állításait; meglehet, annak a gondosan átgondolt szerkezetnek is ez a magyarázata, amely az 1848-as forradalom teljes ívének megrajzolása helyett kizárólag néhány – a szerző által kulcsfontosságúnak gondolt – eseményre összpön-

tosít. Tocqueville a véletlenszerű és esetleges felszín mögött lenyűgöző élelétással fedezi fel a lényegest, leplezi le az üres szólamokat, lát át a romantikus pózokon. Semmi kétség, az 1848-as februári forradalomnak nincs nála mélyebben gondolkodó, józanabb, higgadtabb és hitelesebb megfigyelője.

Az EMLÉKEZÉSEK-nek a sohasem sekélyes elemzés mellett a stílus a másik nagy értéke. Tocqueville, tudjuk, rengeteget dolgozott tudományos munkáin, újra meg újra átírva, javítva, csiszolva a szöveget. Ezúttal azonban minden írói görctől megszabadulva, önfeledten adja át magát az írás örömeinek, és engedi szabadjára más-kor elfojtott írói vénáját. Bár az aforizmák teljesen itt sem idegenek tőle, az események leírásában és a portrékban (amelyek közül alighanem a Lajos Fülöpről, Lamartine-ról és Louis Napoléon Bonapartéről készült a leghíresebb) nem kerüli sem a metaforákat, sem a jelzők halmozását; az EMLÉKEZÉSEK lapjain Tocqueville nem tartja magát a két másik könyvében magára erőszakolt személytelenséghez; itt nem rejti véka alá az érzelmeit, a kiábrándult-

ságot és keserűséget, azt, hogy mennyire hidegen hagyja 1848 eufóriája; de angol humora és finom ironiája jól ellensúlyozza borulását és a nemritkán karikatúraszerű portrék hűvös kegyetlenségét.

„Aki nem töltött elég időt a politikai pártok közt, abban az állandó kavardásban, amelyben tevékenységüket végzik, az sohasem fogja megérteni, hogy az emberek milyen mértékben semlegesítik kölcsönösen egymás szándékait...”

– írja az EMLÉKEZÉSEK első részében, majd hozzáteszi: *„és bár igaz, hogy a világ mindig a vágyak nyomására gördül tovább, gyakran épp ellenkező irányba, mint amerre az emberek kormányozni szeretnék...”* Tocqueville-t egész életében izgatta a hirtelen megbokrosodó társadalom menetirányának kiszámíthatatlansága. Kereste ennek az enigmának a kulcsát a térben, mégpedig az óceán túloldalán, és kereste az időben, a francia forradalmat helyezve nagyító alá. Az EMLÉKEZÉSEK lapjain viszont Tocqueville belülről ábrázol, és saját félelmeit meg a kortársakéit rögzítve azt mutatja be, milyen is, amikor egyszer csak megmozdul alattunk a föld...

Á. P.

[Lajos Fülöp]

Az utókor csak az égbekiáltó bűnököt látja, a kisebb jellemhibákat nem, ezért aligha fog valaha is tudomására jutni, hogy az akkori hatalom, uralkodásának vége felé, már egészen úgy viselkedett, mintha közönséges részvénytársaság lett volna; és hogy kizárólag azt nézte minden intézkedésében, mennyi hasznot húzhatnak belőle a részvényesek. Ezek a jellemhibák egyenes ágú következményei voltak az uralkodó osztály természetes önzésének, a korlátlan hatalomgyakorlásnak meg a kor általános légkörének. De könnyen lehet, a maga módján Lajos Fülöp is tetézte őket. Ő volt a véletlen tényező, amitől a betegség halálosra fordult.

Hiába volt a sarja Európa legelső uralkodói dinasztiájának, hiába őrizte örökségként a lelkében emennek minden gögjét, és gondolta úgy, hogy felette áll minden halandónak, mégis ugyanolyan erényei voltak és ugyanolyan hibái is, mint a közembereknek általában. Szabályos életet élt, és ezt közvetlen környezetétől is megkövetelte. Magatartásában is kerülte a végleteket, szokásaiban egyszerű volt, kedvteléseiben viszszafozott. Magától értetődően volt barátja a törvénynek és ellensége minden szélsőségnek, tudott mindenben mértéket tartani, még talán a vágyakban is, emberséges volt, de nem érzélgős, pénzsóvár volt, de nyájas is, semmi látványos szenvedély, semmi költ-

séges gyöngesség, szembeötlő bűnös hajlam; csak egy erénye volt, de az királyi: a bátorság. Rendkívül előzékeny volt, de ez az előzékenység, amivel válogatás nélkül mindenkit megtisztelt, híjjával volt a nagyságnak, a kereskedő előzékenysége volt ez, nem pedig az uralkodóé. Nem szerette különösebben sem az irodalmat, sem a művészetet, szenvedélyesen vonzódott viszont a kétkezi mesterségekhez. Bámulatos volt az emlékezete, a legjelentéktelenebb részletet is pontosan megjegyezte. A társalgásban bőbeszédű volt, dagályos, eredeti, emellett közönséges és anekdotázó; amit mondott, sok apró ténnyel tűzdelve, annak mindig meg tudta adni a sava-borsát, az nem volt sohasem velőtlen, lehetett élvezni is, már amennyi élvezetet találhat az ember az olyan intelligenciában, amely egyformán nélkülözi a szárnyalást meg a kifinomultságot. Gondolkodása úrius volt, de beszűkült, sokszor mintha őt magát is zavarta volna lelkének szűkössége, amely eleve lehetetlenné tett minden emelkedettséget. Felvilágosult volt, érzékeny, rugalmas és makacs: de mivel kizárólag azt nézte, mi hasznos, azt pedig, hogy mi igaz, mélyen megvetette, és mivel sehogyan sem tudott hinni az erényben, nemegyszer elhomályosult a látása, ilyenkor nemcsak hogy nem vette észre, mennyi szépség van a tisztességben meg az igazságban, de azt sem nagyon értette, hogy tulajdonképpen mire valók; ha volt is emberismerete, az embereket csak bűnös hajlamaikról ismerte. A vallás terén ugyanolyan hitehagyott volt, mint a XVIII. század, a politika terén pedig ugyanolyan kétkedő, mint a XIX.; és mivel hinni nem tudott, mások hitében sem volt semmi bizodalma; olyan magától értetődően szerette a hatalmat és a gerinctelen udvaroncokat, mintha csak egyenesen trónra született volna; kielégíthetetlen becsvágyát, amely nem forrósodott soha mindent elsöprő szenvedéllyé, csak óvatossága és földhözragadsága korlátozta.

Jó néhány uralkodóra illene még ez a portré, de egyvalami kizárólag Lajos Fülöp-re volt jellemző, és senki másra; nevezetesen az, hogy az ő jellemhibái meg a kor hibái sok mindenben hasonlítottak egymásra, mi több, ezek a hibák távoli rokonok voltak, ha ugyan nem édestestvérek; ettől lett a kortársak és főleg a hatalomra kerülő osztály szemében olyan különösen vonzó, de nagyon veszélyes és mindenki mást korrupttá alacsonyító uralkodó. Ha az arisztokrácia élére lép, biztosan kedvező hatással lett volna erre az osztályra. De mint a burzsoázia feje, ezt az osztályt még mélyebbre taszította azon a lejtőn, amelyen már a hajlamai is mindig lefelé sodorják. Mintha családon belül összeadták volna jellemhibáikat, és ez a házasság, amelyből egyik erőt merített, végleg megrontotta a másikat, végül mindkettőt elveszejtette.

Bár nem voltam soha tagja a Tanácsadó Testületének, végül is elég gyakran találkozhattam vele. Legutoljára alig néhány nappal a februári katasztrófa előtt fogadott. Akkoriban a Francia Akadémiának voltam igazgatója, és valamiért fel kellett keresnem, már nem emlékszem, milyen ügyben.³ Gyorsan meg is beszéltek a dolgot, már épp indulni akartam, de a király visszatartott, leült egy székre, engem is helyel kínált, és barátságosan ezt mondta:

– Ha már itt van, kedves Tocqueville, beszéljünk. Meséljen egy kicsit Amerikáról.

Ismertem annyira, hogy tudjam, mit akar: most ő fog Amerikáról mesélni. És mesélt is, mégpedig elég érdekfeszítően, de elég hosszadalmasan is, ráadásul úgy, hogy sem kedvem, sem lehetőségem nem volt közbeszólni, annál is kevésbé, mivel őszintén érdekelt, amit mondott. A különböző helyszíneket úgy írta le, mintha még most is látná őket; világosan emlékezett minden jelentős személyiségre, akivel idestova negyven éve találkozott, mintha csak tegnap vett volna búcsút tőlük; tudta a nevüket és keresztnévüket, hogy hány évesek voltak abban az időben, hogy mi minden történt velük az-

előtt, mi volt a családfájuk, és kik voltak a leszármazottjaik – méghozzá olyan bámulatra méltó pontossággal és sok-sok apró részlettel, hogy ámulva hallgattam. Majd Amerikáról minden átmenet nélkül áttért Európára, érintette a francia kül- és belpolitikát, mégpedig elképesztő óvatlansággal, utóvégre sohase voltam bizalmi embere, szóba hozta, nem valami nagy tisztelettel, az orosz cárt, akit csak *Miklós úrként* emlegetett, lecsirkefogózta lord Palmerstont,⁴ majd belebonyolódott a nemrég nyélbe ütött spanyol házasságkötések magyarázatába,⁵ azt sem hallgatva el, hogy Anglia bosszúból mennyi borsot tört az orra alá: „A királynő nagyon megorrolt rám – folytatta –, de hiába tombol, hiába méltatlankodik, úgy fordulok a fiákeremmel, ahogyan én akarok.” Bár a kifejezés a Régi Rend alatt volt közkedvelt szólás, kötve hiszem, hogy XIV. Lajos valaha is használta volna, teszem azt, a spanyolországi örökösödés kapcsán. Meggyőződésem, hogy Lajos Fülöp itt alaposan melléfogott, és a spanyol házasságkötések – hogy én is az ő kifejezésével éljek – nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy ez az ő *fiákere* végül oldalára borult.

Háromnegyed óra múltán a király felállt, és miután megköszönte az élvezetes eszmecserét (ki sem nyitottam a számat), utamra engedett; szemlátomást nagyon elégedett volt velem, mint ahogyan mi magunk is elégedettek vagyunk minden olyan emberrel, akinek társaságában úgy érezzük, színporkázóan szellemesek voltunk. Ekkor találkoztunk utoljára.

Lajos Fülöp állandóan rögtönzött, még a legkritikusabb pillanatokban, az állam legmagasabb testületeiben is; itt ugyanolyan szószátyár volt, mint a köznapi társalgásban, de amit mondott, sem szerencsés nem volt, sem átütően szellemes. Ilyenkor csak úgy dőltek belőle a közhelyek, hiteltelenül eltűzöttak voltak a mozdulatai, és ököllel verte mellkasát – ennyire igyekezett kimutatni az érzelmeit. Sokszor nem is nagyon lehetett érteni, hogy tulajdonképpen mit akar, mivel vakmerően vágott bele, mélyen leszegett fejjel, egy sor mondatba, pedig ami ezeket a hosszú mondatokat illeti, sem azt nem látta előre, hogy később merre fognak indázni, sem azt nem, hol érnek véget; ezekből a mondatokból nem is tudta magát máshogy, mint huszárosan kivágni, de mindig úgy, hogy eltorzította a jelentést, és félbehagyta a gondolatot. Ünnepeles alkalmakkor stílusa a XVIII. század végének érzélgős zsargonjára emlékeztetett, terjenegős beszédei tele voltak klisével és nyelvtani hibával: Rousseau gondolatai, de egy XIX. századi szakácsnő szavaival. Emlékszem, egy nap, amikor a Képviselőház tagjai tisztelüket tették a Tuilériákban, és ott álltam valahol az első sorokban, jól láthatóan, csak nagy nehezen tudtam elfojtani magamban a nevetést, és elkerülni a botrányt, amikor Rémusat,⁶ kollégám a Francia Akadémián és képviselőtársam a törvényhozásban, miközben a király beszélt, egyszer csak kajánul ezt súgta a fülembe komoly és mélabús hangon: „Bizony, barátom, ilyenkor a jó honpolgár elérzékenyül, az akadémikus viszont felszisszen.”

[1848. február 24.]

...a hálósobából kijövet a szakácsnőbe botlom, most érkezett vissza a városból; szegény asszony egészen elvesztette a fejét, elcsukló hangon hadar valamit, de a zagyválásból csak annyi világos, hogy a kormány a katonasággal mind egy szálíg le akarja kaszaboltni a népet. Gyorsan az utcára; jóformán ki sem lépek a házból, máris megcsap a forradalmak jellegzetes hangulata. Az utca kihalt: a boltok zárva, sem bérkocsit nem látni, sem sétálókat; még az utcai árusok sem kiáltoztak. A kapuk előtt kisebb csoportosulások: szomszédok beszélgetnek, izgatottan suttogva. A feldúlt ábrázatokon düh

és nyugtalanság. Egy nemzeti gárdista jön szembe velem, sietős léptekkel; kezében puská, arca tragikusán komoly. Megszólítom, de tőle sem tudok meg semmit, ha csak azt nem, hogy a kormány le akarja kaszaboltatni a népet (de rögtön hozzáteszi, a nemzeti gárda ezt nem fogja tétlenül nézni). Hát ez is ugyanazt szajkózza. Aligha szorul különösebb magyarázatra, miért is tartottam ezt már akkor bődületes badarságnak. Ismertem én jól a Júliusi Monarchiát, és tudtam, bűnösnek bűnös, de vérszomjas kegyetlenség nincs benne. Ennél korruptabb rendszert, igaz, nem ismertem, de jámborabbat sem; mindezt csak azért mondom, hogy érzékeltessem, milyen mendemondák viszik előre a forradalmakat...

Mindig is feltűnt, hogy a politikában milyen sokan köszönhetik vesztüket annak, hogy túlságosan is jó az emlékezetük. 1848 februárjában pontosan ugyanazoknak kellett volna kifogni a szelet a forradalom vitorlájából, akik megvívták az 1830-as forradalmat. Márpedig ezek az emberek még jól emlékeztek rá, hogy ha azokban az időkben a hadseregtől nem volt félnivalójuk, a nemzeti gárda viszont nagyon is meg tudta volna szorongatni őket, sőt, könnyen útjukat is állhatta volna, ha X. Károly könnyelműen fel nem oszlatja. Ezért pontosan az ellenkezőjét csinálták annak, amivel a Bourbonok idősebb ága próbált védekezni, de hiába, ők is ugyanarra a sorsra jutottak. Mert ha igaz is, hogy maga az ember mindig ugyanaz, a nép rátermettsége meg a történelem megannyi véletlene mindig különböző. Egyetlen kort sem lehet milliméteres pontossággal ráhúzni egy másikra; ahogyan egyik-másik régi festményen is látszik, hogy csak ügyvel-bajjal sikerült új keretébe beleerőszakolni...

...a nagykorút is különös látványt mutatott. Egy lelket sem lehetett látni, pedig már reggel kilenc felé járt az idő. Emberi hang nem hallatszott; egyszer csak a kis őrbódék, amelyek ezt a széles sugárutat kétfelől szegélyezték, mintha hirtelen megmozdultak volna, inogni kezdtek, majd nagy puffanással dőltek oldalukra, miközben a járdák faóriásai, úgyszólván önmaguktól, egymás után dőltek ki, és feküdtek keresztbe a kocsiúton. Mindössze néhány ember műve volt ez az esztelen rombolás; szóltalanul, nagy igyekezettel, szinte sietve dolgoztak, hogy legyen nyersanyag a barikádoknak, amiket majd mások fognak építeni. És olyan szakszerűen, mintha ez volna a mesterségük; és csakugyan, már ami a férfiak java részét illeti, mi más is volna ez, ha nem szakma, aminek szeretetét a felfordulás kedvelése, elméletét pedig a korábbi felkelések tapasztalata plántálta beléjük. Mindabból, aminek aznap szemtanúja lehettem, semmi sem volt rám ilyen nagy hatással, mint ez a kihalt körút, ahol magukban lehetett látni, és az őket ellensúlyozó jóság nélkül, ráadásul munka közben, a legalantasabb emberi ösztönöket. Ennél már az őzjüngő tömeg látványa is megnyugtatóbb lett volna. Emlékszem, mutattam is Lanjuinais-nek⁷ a feldöntött őrbódékat meg az úttestre zuhanó fákat, és csak ekkor csúszott ki a számon a szó, ami már régóta ott volt a nyelvemen:

– Higgye el – mondtam –, ez nem lázadás, ez forradalom...

Az az idő, amit Dufaure-nál töltöttünk, elég volt a felkelőknek, hogy az általunk bejárat úton egy sor barikádot építsenek. Amikor visszafelé mentünk, akkor végezték az utolsó simításokat. Ez a sok barikád egy maroknyi ember munkájának volt az eredménye; nagy hozzáértéssel dolgoztak, és villámgyorsan, nem kapkodó bűnözők módjára, akik félnek, hogy a hatóság tetten éri őket, hanem mint a jó szakmunkások, akik lendületesen és lelkiismeretesen végzik kötelességüket. A járókelők jámboran bámulták őket, nem csóválták a fejüket, de segíteni sem segítettek. Azt az általános eufóriát, aminek 1830-ban voltam a tanúja, amikor az egész város forrásban levő katlanra hasonlított, sehol sem tapasztaltam. Ezúttal a nép nem megdöntötte a kormányt, csak veszni hagyta.

[A februári forradalomról]

A februári forradalom alatt legfeljebb ha két-három olyan eseménynek lehettem tanúja, amelyben volt némi nagyság [...]. Mi, franciák, főleg itt Párizsban, szeretjük legkomolyabb cselekedeteinket is színpadi-irodalmi reminiscenciákkal teletűzdelni; ettől sokan azt hiszik, hogy az általunk mutatott érzelmek nem hitelesek, pedig csak arról van szó, hogy ügyetlenül vannak előadva. Ezúttal is olyannyira nyilvánvaló volt az utánzás, hogy rejtve maradt az események kétségbevonhatatlan eredetisége. Abban az időben ugyanazok a nyers színek gyújtottak lángra minden képzeletet, amelyekkel Lamartine a *GIRONDISTÁK TÖRTÉNETÉ*-t megfestette.⁸ Az első forradalom hősei ott éltek a fejekben, mindenki ismerte tetteiket, mindenki ismerte nagy mondásaikat. És csakugyan: mindenem, amit aznap láttam, ott volt ezeknek az emlékképeknek a lenyomata; állandóan olyan érzésem volt, mintha újrájátszani fontosabb lett volna a francia forradalmat, mint folytatni.

Hiába volt ott a kivont kardok, puskák és szuronyok látványa, egyetlen pillanatra sem éreztem, nemcsak hogy én magam, de hogy bárki más is veszélyben volna, és őszintén hiszem, nem is volt senki. A vérszomjas ösztönök csak később törtek felszínre; az indulatoknak ekkor még idejük sem volt, hogy világra jöjjenek. Az a sajátos hangulat, amely a februári forradalmat jellemezni fogja, egyelőre nem volt sehol. Addig is próbáltunk, bár kevés sikerrel, az apáinkat éltető lángoknál melegegdeni; próbáltuk utánozni pózaikat és mozdulataikat, ha egyszer lelkesedésüket nem tudtuk, ahogyan őrzöngő dühüket sem tudtuk átérezni. Az erőszakos cselekedetek hagyománya volt ez, de ennek a hagyománynak olyan nemzedék akart az útjára lépni, amely érteni nem értette, és amelyben már kihunyott a tűz. Bár jó előre láttam, a darabnak nem lesz jó vége, soha egyetlen percre sem tudtam komolyan venni szereplőit; és az egész olyannak tűnt fel a szememben, mint egy csapnivaló színjáték, amit vidéki ripacsok adnak elő.

Ezen a bizonyos napon,⁹ bevallom, csak egyszer hatódtam meg, de akkor nagyon, amikor ott láttam [*a Képviselőházban*] ezt az asszonyt a fia mellett,¹⁰ vállalán a mások által elkövetett hibák minden terhével. Mindig is nagy együttérzéssel figyeltem ezt a külföldi hercegnőt, aki egyszer csak idepottyant ebbe a mi szakadatlanul civakodó világunkba; és amikor nem maradt más kiút, csak a menekülés,¹¹ egyszerre eszembe jutott, milyen szomorúan beletörődő és mégis kemény tekintettel nézett végig a parlamenti gyülekezeten, és amikor arra gondoltam, menekültében milyen veszélyeknek teheti ki magát, annyira megesett rajta a szívem, hogy hirtelen felugrottam a helyemről, és rohanni kezdtem abba az irányba, ahol helyismeretem sejteni engedte, hogy ő is meg a fia is menedéket talál; egy szempillantás alatt keresztülvágtam magam a tömegben, átrohantam az üléstermen, végig a ruhatáron, és már ott is voltam a hátsó lépcsőházban, amely a *rue de Bourgogne*-ra nyíló portától kanyarodik fel a padlásig. Egyik teremőrtől, akit rohanás közben kikérdeztem, megtudtam, jó felé megyek, és csakugyan, már hallottam is a gyors lépteiket, ott dobogtak épp a fejem fölött. Rohanok tovább, lépcsőforduló, de a lépteiket, amelyeket az imént világosan hallottam, egy ideje már nem hallani. Bezárt ajtóhoz érek, kopogok, de hiába, nem nyitja ki senki. Csak ekkor állított meg, nem, nem a szégyen, sokkal inkább a rácsodálkozás, hogy mit keresek én itt, hiszen nem volt rá semmi okom, hogy így szívemre vegyem ennek a családnak a sorsát. Kapni nem kaptam tőlük semmit, és még a bizalmukkal sem ajándékoztak meg soha...

Mire visszamentem a terembe, és leültem a helyemre, csaknem az összes képviselő elment. Csupa egyszerű ember ült a padokban. Lamartine fenn az emelvényen, két

zászló közt még mindig szónokolt a tömegnek, vagy legalábbis beszélgetett velem, mert ha jól láttam, majdnem ugyanannyi volt a szónokok száma, mint amennyi a hallgatóságé. A zűrzavar elérte tetőpontját; amikor egy pillanatra alábbhagyott a láрма, Lamartine belekezdett egy lista felolvasásába; ezen a listán azok szerepeltek, akik nem tudni, kinek a javaslatára tagjai voltak a nem tudni, hogyan alakított Ideiglenes Kormány. A legtöbb nevet megéljenztek, egyet-kettőt lehurrogtak, voltak olyan nevek is, amelyeket viccelődve fogadtak, mert az ilyen tömeggyűléseken, ugyanúgy, mint a Shakespeare-drámákban, a mulatságos egyáltalán nem érzi rosszul magát a tragikusan szomorú társaságában, és az évődő csúfolódás mindig jól megfér a forradalmi lelkesedéssel. [...] De Lamartine-t, semmi kétség, kezdte nagyon feszélyezni a helyzet, ami érthető is, hiszen a lázadás ebből a szempontból olyan, mint a regény, erre is, arra is nehéz jó befejezést találni; így amikor felhangzott a kiáltás, hogy „a Városházára!”, Lamartine rögtön rávágta: „igen, a Városházára!”, és már indult is, a tömeg fele meg utána. A tömeg másik fele ott maradt Ledru-Rollinnal;¹² ő, csak hogy el ne vesszítse a főszerepet, úgy látta jónak, ha az egész választási kutyakomédiát újratekdi. A Városházán azután megismétlődött az iménti cirkusz, és itt nem állhatom meg, hogy ne idézzem azt az anekdotát, amelyet pár hónappal később Marrast-tól hallottam.¹³ Ha megszakítja is az események folyamatosságát, jól jellemzi azt a két férfit, akire akkor nagy szerepet osztott a történelem, és azt is megmutatja, mi volt a különbség, ha nem is érzékenységük, de neveltetésük és erkölcsi felfogásuk között. Hipp-hopp összeállítottak egy listát, mesélte Marrast, hogy kik a tagjai az Ideiglenes Kormány. Ezt a listát kellett volna a népnek felolvasni a Városháza bejárati lépcsőjéről. Odaadom hát Lamartine-nak, hogy olvassa fel. „Nem tehetem – így Lamartine, miután belenéz a névsorba –, az én nevem is rajta van.” Odaadom hát a listát Crémieux-nek,¹⁴ mire ő, miután elolvassa: „Ezt nem mondja komolyan! Hogyan olvassam fel a listát, amikor az én nevem nincs is rajta!”

Amikor láttam, Ledru-Rollin is elmegy, és hogy az ülésteremben nem marad más, csak a csöcselék, és hogy semmi értelme a maradásnak, én is elindultam kifelé, de mivel el akartam kerülni a Városházára igyekvő tömeget, a vele ellentétes utat választottam, és azon a lépcsőn indultam lefelé, amely olyan meredek, mintha nem is a palota belső udvarára, hanem borospincébe vinné az embert; akkor vettem csak észre, hogy a lépcsőn felfelé, felcsatolt szuronnal és két civillel az élen, egy szakasz nemzeti gárdista jön futólépésben velem szembe; a két férfi, aki nyilván vezetőjük lehetett, közben ezt kiabálta: „Éljen Orléans hercegnő! Éljen a régensség!” Egyikben Oudinet tábornokot¹⁵ ismertem fel, másikban Andryane-t¹⁶ (az utóbbi Spielbergben raboskodott, és emlékiratként közre is adott egy Silvio Pellico-utánzatot). [...] Amikor Andryane látta, hogy dermedten és némán bámulom őket, karon ragadott, így kiabálva:

– Uraságnak okvetlenül velünk kell jönnie, ki akarjuk szabadítani Orléans hercegnőt, meg akarjuk menteni a monarchiát!

– A szándék dicséretes – válaszoltam –, de sajnos, elkéstek, a hercegnő már elment, a képviselők pedig szétszéledtek.

És hol volt, még aznap este, a monarchiának ez a mindenre elszánt bajnoka? Meglehet, nem árt ezt az esetet is megörökíteni a sok mohó köpönyegforgatóé között, akiknek száma temérdek a forradalmak történetében. Nos, Andryane aznap este már ott volt Ledru-Rollin kabinetjében, és a belügyminiszter első titkáráként a Köztársaság nevében intézte a közügyeket.

[Az első választás]¹⁷

A választás előtti utolsó napokat az én kedves falumban töltöttem.¹⁸ Most jöttem először haza, amióta kitört a forradalom. Ki tudja, lehet, hogy csakhamar örökre búcsút kell mondanom ennek a helynek! Alighogy megérkeztem, hirtelen elfogott a szomorúság, mégpedig olyan mélyen és keserűen, hogy kitörölhetetlen nyomot hagyott bennem; nem csoda, hogy ez az emlék mind a mai napig változatlanul éles és eleven az akkor történtek emlékképei közt. Várni nem várt senki. Csak öreg kutyám szaladt elém, a kastélyban minden szoba kongott az ürességtől; függönytelen ablakok, egymásra tornyozott, porlepte bútorok, kihűlt kandallók, álló ingaórák – mintha külön-külön mindenik tárgy egyszerre lett volna jelképe mostani gazdátlanságának és intő előjele a közeli pusztulásnak. Ezt az eldugott kis zugot, amely mintha beleveszett volna az élő sövényvel és körülkerített rétekekkel szabdalt normandiai tájba, máskor a legvarázslatosabb menedéknek éreztem, de ebben a mostani lelkiállapotomban nem tudtam másnak látni, csak kietlen pusztaságnak. És mintha a sír mélyéből néztem volna a vigasztalan jelenen át, úgy derengett fel előttem minden, ami édes és kellemes volt az életben. Régóta csodálom azt az emberi tulajdonságot, hogy a képzelet mindig sokkal színesebb, mindig sokkal felzaklatóbb a valóságnál. A közelmúltban saját szememmel láttam, hogyan bukott meg a királyság; és azóta véresebbnél véresebb jeleneteknek voltam tanúja. Nos, bízvást mondhatom, ezek közül a nagy események közül egyik sem kavart fel és rázott meg annyira, sem korábban, sem a közelmúltban, mint amennyire ezen a bizonyos napon megrázott és felkavart, hogy viszontláthattam a család ősi fészket, és egyszerre felidéződött bennem, hogy mennyi, de mennyi békés és nyugodt napot töltöttem itt, miközben fogalmam sem volt, hogy ennek a békének és nyugalomnak tulajdonképpen mi is az ára. Ezen a napon értettem csak meg, mekkora fájdalmat és keserőséget zúdít az emberekre minden forradalom. A lakosság mindig is segítőkész volt, és most is nyájasan fogadott; de egy biztos, sohasem mutatott annyi tiszteletet, mint amióta a jogegyenlőség ott harsog ridegen minden házfalon.¹⁹ Úgy volt, hogy mindannyian együtt megyünk szavazni Saint-Pierre-be, ez a kisváros jó egymérföldnyire van a falutól.²⁰ A szavazás reggelén a választópolgárok (vagyis a húsz év feletti férfiak) már mindannyian ott gyülekeztek a templom előtt. Majd kettesével szépen sorba álltak ábécérendben. Én oda akartam állni, ahová a nevem kezdőbetűje szerint tartozom, mert tudom, demokratikus időkben és demokratikus országban az ember nem állhat csak úgy oda a sokaság élére, hanem úgy kell intéznie a dolgot, hogy másoktól kapja ezt a helyet. A nyomorékok és betegek a menet végén jöttek, ki szekéren, ki igavonó lovon; a faluban csak gyerekek és asszonyok maradtak, más senki. Lehattunk vagy hetvenen. Amikor felértünk a falu melletti domb tetejére, rövid pihenőt tartottunk. Megkértek, mondjak néhány szót. Felmásztam egy árok túloldalára, félkörben mindenki odagyúlt körém, és rövid beszédet tartottam, illőt az alkalomhoz. Emlékeztettem ezeket a derék embereket, hogy milyen fontos és jelentős aktus előtt állnak; figyelmeztettem őket, vigyázzanak, amikor beérünk a városba, egyesek nyilván szeretnék megtéveszteni, félrevezetni őket. Ezért ne álljanak szóba senkivel, hanem maradjanak együtt, kettes sorokban, míg mindenki le nem adja szavazatát. „Ne térjen be senki egyetlen házba se, sem enni, sem szárítkozni (ugyanis esett azon a napon), csak miután teljesítette kötelességét.” Így lesz, így lesz, kiabálták, és így is lett. Mindenki egyszerre szavazott, és csaknem biztos vagyok benne, hogy ugyanarra a jelöltre.²¹

[Lamartine]

Lamartine népszerűsége ekkor volt tetőpontján: mindazok, akiknek a forradalom keresztezte az érdekeit, és mindazok, akik csak rettegetek tőle, vagyis a nemzet túlnyomó része a haza megmentőjét látta benne. Párizs mellett tizenegy megye²² választotta követének, és küldte a Nemzetgyűlésbe. Biztos vagyok benne, hogy soha senki nem váltott ki ilyen nagy lelkesedést; aki nem látta ezt az imádatot, amelyben nyilván a félelemnek is része lehetett, el sem tudja képzelni, micsoda bálványozásba csaphat az emberek szeretete. Ezt a rajongást, amely körülvette, nem lehet semmivel sem összehasonlítani, ha csak azzal a méltánytalansággal nem, amelynek valamivel később lett az áldozata. Azok a képviselők, akik azzal a feltett szándékkal érkeztek Párizsba, hogy gátat fognak vetni a forradalom túlkapásainak, eleve őt tekintették egyetlen vezérüknek; azt várva tőle, hogy habozás nélkül álljon az élükre, és vigye őket csatába a szocialisták és demagógok ellen. De egykettőre be kellett látniuk, hogy rossz lóra tettek, és hogy Lamartine sokkal bonyolultabban fogja fel ezt a rá osztott vezérszerepet. El kell ismereni: nem volt egyszerű a helyzete, és nem volt könnyű sem. Bármennyire kezdett is feledésbe merülni, ő maga semmiképpen sem feledhette, hogy mindenki másnál nagyobb része volt a februári forradalom győzelmében. Ezt az emléket a terror épp ekkortájt törölte ki a nép emlékezetéből, a közbiztonság érdeke azonban nem sokkal később akarva-akaratlan ismét felidézte. Nem kellett hozzá nagy ész, hogy előre lássa az ember, még ha sikerülne is feltartóztatnia azt az áramlatot, amelyik a politikai helyzetet ide juttatta, akkor egy másik áramlat a nemzetet épp az ellenkező irányba sodorná magával, ráadásul még gyorsabban és még messzebb, mint amilyen messze Lamartine egyáltalán elmehet vagy el akar menni. A hegypártiak győzelme egyet jelentene Lamartine azonnali bukásával, ha viszont a hegypárt szenved vereséget, Lamartine fölöslegessé válik, és a vezetés előbb vagy utóbb akkor is kicsúszik a kezéből. Világosan látta, ha győz, ha nem, a kockázat meg a veszteség egy és ugyanaz.

Biztos vagyok benne, ha Lamartine, már legelső nap, határozottan élére áll annak a hatalmas tömegnek, amely le akarta fékezni, meg akarta regulálni a forradalmat, és ha ezt a tömeget elvezeti a győzelemig, akkor is maga alá temette volna a diadal; aligha tudott volna idejekorán megálljt parancsolni a seregének, amely egykettőre maga mögött hagyta volna, és más vezért választott volna magának.

De akárhogy határozott volna, sokkal tovább akkor sem tudta volna megtartani a hatalmat; szerintem egy dologban reménykedhetett: abban, hogy nem dicstelenül fogja elveszíteni, és hogy bukásával is az ország javát szolgálja. De Lamartine-t nem ilyen fából faragták, ő képtelen volt erre az áldozatra. Nem is tudom, hogy az önző becsvágyak világában, amelyben éltem, találkoztam-e valaha is olyasvalakivel, akitől nála idegenebb lett volna a közjó fogalma. Temérdek olyan embert ismertem, aki habozás nélkül felforgatta volna az országot tulajdon felemelkedésének érdekében: a mai időkben mindennapos az ilyen perverzció. De, ha nem tévedek, Lamartine volt az egyetlen, aki pusztá unalomból is képes lett volna vérbe és lángba borítani a világot. Elmondhatom, ő volt a legőszintétlenebb ember, akivel valaha is találkoztam, senkit sem ismertem, aki ilyen mértékben vette volna semmibe a valóságot. De talán ez sem pontos kifejezés. Nem semmibe vette ő a valóságot, hanem figyelemre sem méltatta. Ha beszédet tartott, ha írt, szinte észre sem vette, hogy eltávolodott a valóságtól, amiként azt sem, hogy visszakanyarodott hozzá; csak az érdekelt, és más semmi, hogy amit ír vagy mond, hatásos-e vagy sem.

[Téboly és politika]

...a nagy kavarodásban egyszer csak megszólít valaki; Trélat²³ volt, az érzelgős forradalmár és nagy republikánus álmodozó, aki már a monarchia alatt is folyton konspirált; máskülönben köztiszteletben álló derék orvos, aki abban az időben, bár neki sem volt ki a négy kereke, Párizs egyik legnagyobb tébolydájának volt az igazgatója. Trélat elérzékenyülten megragadta mind a két kezem, majd szinte sírva: „Micsoda istencsapás, uram, és milyen hihetetlen, hogy ezt a katasztrófát csupa kötözni való bolond zúdította a nyakunkba. Ezek, kérem, mind a betegeim voltak, mind megfordultak a rendelőmben! Blanqui²⁴ örült, Barbès²⁵ örült, Sobrier²⁶ örült, erről az Hubert-ről²⁷ nem is beszélve; ezek egytől egyig bolondok, nem itt volna a helyük, hanem a Salpêtrièrben!”²⁸ És ha Trélat történetesen önmagát is ugyanolyan alaposan ismeri, mint amennyire volt betegeit, nyilván magát sem felejtí ki a névsorból. Szó, ami szó, mindig is az volt a véleményem, hogy a bolondok (mármint az igaziak, nem pedig azok, akiket csak némi túlzással neveznek bolondnak) mindig jelentős politikai szerepet játszottak a különböző – de legfőképpen a demokratikus – forradalmakban. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy egy kis téboly mindig kapóra jön az ilyen zaklatott időkben, és hogy nemritkán nélkülözhetetlen előfeltétele a sikernek.

[Louis Napoléon Bonaparte]

Louis Napoléon Bonaparte olyan jelentős szerepet vitt e történet hátralevő részében, hogy külön arcképet érdemel azoknak a kortársaknak a sorában, akiknek portréját felvázolom. Annál is inkább, mivel a miniszterei közt, de könnyen lehet, azok közt is, akik nem voltak hajlandók részt venni a Köztársaság elleni összeesküvésben, nekem volt alkalmam legtúzetesebben szemügyre venni, mivel engem tüntetett ki legjobban rokonszenvével, és én jutottam hozzá legközelebb.

Sokkal, de sokkal értelmesebb volt, mint ahogy a korábbi évek és örült vállalkozásai alapján sejteni lehetett. Ez volt a legelső benyomásom, amikor személyesen megismertem. Ebből a szempontból azt is lehetne mondani, hogy ellenfeleit, de még barátait is megtévesztette, már amennyire barátainak lehet nevezni azokat a politikusokat, akik az elnöki posztra való jelölését támogatták. És csakugyan: akik felsorakoztak mögé, korántsem érdemei, hanem feltételezett közepszerűsége miatt pártfogolták. Abban a hitben voltak, hogy könnyen tudják majd irányítani az érdekeik szerint, ha pedig nem lesz szükségük rá, gyerekjáték lesz megszabadulni tőle. Ami nem kis melléfogás volt részükről.

Louis Napoléon Bonaparte a magánéletben legkevésbé sem volt ellenszenves: ha finomság nem is, de sok közvetlenség, jóindulat, emberség, érzékenység és gyengédség lakozott benne; emberi kapcsolataiban magabiztos volt, egyszerű és valamennyire szerény is ahhoz a mérhetetlen göghöz képest, amellyel származása eltöltötte. Tudott szeretni is, és értett hozzá, hogyan kell magát mindazokkal megkedveltetni, akiket közel engedett magához. A társalgásban csak elvétve szólalt meg, és akkor sem mondott semmi különöset; nemigen értett hozzá, hogyan kell másokat szóra bírni, hogyan kell másokkal meghitt viszonyba kerülni; bár ügyetlenül fejezte ki a gondolatait, megvolt benne az amatőr firkászok túlfajlett önérzete. Alakoskodó volt, ami érthető is, hiszen élete jó részét összeesküvések szövögetésével töltötte, és ezt az alakoskodást kiválóan szolgálta a rezenéstelen faarc és a kifejezéstelen tekintet; mert a szeme fénytelen volt és olyan savósínű, mint a hajókajütők ablakába illesztett vastag tejüveg, ami a fényt átterszti, de amin át nem látni semmit. A veszéllyel nem törődött, válság

idején bátor volt, ha nem vakmerő, de ezzel párhuzamosan – gyakoribb az ilyen, mint sokan hiszik – tévovázó volt és bizonytalan elképzeléseinek kivitelezésében. Számtalanszor előfordult, hogy utat váltott, előrerohant, majd amikor elfogta a kétely, visszahátrált, ami nem vált előnyére: utóvégre arra választotta a nemzet, hogy mindent merjen, más szóval vakmerőséget várt tőle, nem pedig megfontoltságot. Azt beszélik, nem vetette meg az élvezeteket, meg hogy nem volt különösen finnyás a partnerek megválasztásában. És a közönséges gyönyörökre való mohó vágyakozást, ahogyan a jólét és kényelem kedvelését is, csak erősítették benne a hatalom lehetőségei. Erre tékozolta, úgyszólván naponta, az energiáit, és ebben élte ki, ráadásul igénytelenül, minden becsvágyát. Gondolkodása zavaros volt és híján minden összefogottságnak; a feje tele volt szedett-vedett nagy eszmékkel, amelyeket Napóleontól vagy a szocialista teóriákból kölcsönzött, esetleg angliai emlékeiből merített (tudniillik hosszabb időt töltött a szigetországban), de ezek a források igen különbözőek és nemritkán összeegyeztethetetlenek voltak. Ezeket a nagy eszméket nem kis fáradtsággal gyűjtötte egybe magányos meditációi közben, egyformán távol a tényektől és minden emberi kapcsolattól, mivel álmodozó természet volt, és vak rajongásra hajlamos. Amikor mégis megpróbálták lecsalogatni e fennen szárnyaló, ködös régióból, és elméjét valamilyen konkrét ügy korlátai közé zárni, képesnek mutatkozott a helyes gondolkodásra, nemritkán a kifinomultságra és széles látókörűségre, mi több, mélységre is, de híjával minden magabiztosságnak, és mindig számítani lehetett rá, hogy a helyes gondolatok után egyszer csak mond valami furcsát, valami oda nem illőt.

Nehéz volt sokáig úgy a közelében lenni, hogy az ember észre ne vegye személyiségében a józan ész mélyén lappangó tébolyt, amely egyszerre emlékeztetett és szolgált magyarázatul fiatalkori ballépéseire.

Sőt, meglehet, nem túlzás azt állítani, hogy a sikert is meg a lelkierejét is – a körülményeknek hála – nem annyira a józan észnek, mint inkább a benne lakozó tébolynek köszönhetette. Bizony, különös színház a világ: gyakran előfordul, hogy épp a legpocsec-kabb darab kapja a legnagyobb tapsot. Ha Napoleon Lajos történetesen bölcs embernek, netalán zseninek születik, aligha lett volna valaha is köztársasági elnök.

Vakon bízott a szerencsecsillagában; rendíthetetlenül hitt abban, hogy lévén a sorsnak eszköze, nélkülözhetetlen férfiú. Soha egyetlen pillanatig sem rendült meg a hite dinasztikus jogaiban, és nem hiszem, hogy maga X. Károly makacsabban ragaszkodott volna legitimitásához, mint ő az övéhez; és ugyanúgy képtelennek bizonyult rá, mint amaz, hogy e hitre szabatos magyarázatot adjon: mert ha élt is benne valamiféle elvont rajongás a nép iránt, nem mondhatni, hogy lelkesedett volna a szabadságért. Jellemző jegye (ha ugyan nem alapzata) volt, legalábbis a politikában, a gondolkodásának, hogy szívből gyűlölt és mélyen megvetett minden választott testületet. De az alkotmányos monarchiát, ha lehet, még a köztársaságnál is elviselhetetlenebbnek érezte. A gőg, amellyel neve eltöltötte, és amely végtelen volt, készségesen fejet és térdet hajtott a Nemzet előtt, de arra sohasem lett volna képes, hogy egy Parlamentnek behódoljon.

Volt ideje rá bőven, még mielőtt hatalomra került, hogy erősödjön benne a természetes rokonszenv, amit a középszerű uralkodók szolgálalkú udvaroncok iránt éreznek; aligha múlt el nyomtalanul a két évtized, amit semmirekellő kalandorok, tönkrement és züllött figurák, kicsapongó ifjak körében összeesküvések szövögetésével töltött; mert ez alatt a hosszú idő alatt, más társasága nem lévén, ezekkel a talpnyalókkal és cinkostársakkal kellett beérnie. Nem csoda, hogy még az ő kifogástalan jó modo-

rán is ki-kiütöközött a kalandor, a véletlen szeszélyéből lett uralkodó felkapaszkodottsága. Még mindig jól érezte magát az alacsonyrangúak között, pedig a sors már rég kiemelte ebből a társaságból. A gondolatait nem nagyon tudta másképp, csak írásban kifejezni, és azt hiszem, ez is belejátszhatott, hogy csak azoknak körében érezte jól magát, akik ismerték gondolatait, és akik már régóta megbarátkoztak álmaival, mert nyílt vitában nyilván alulmaradt volna; nem csoda, hogy olyan érdes volt az okos emberekkel való kapcsolata. Csak egy dologra vágyott: a személyének és ügyének szóló hódolatra, mintha bizony ezt a hódolatot az ügye meg a személye csakugyan kiérdemelte volna. Az erény zavarta, főleg, ha függetlenséggel párosult. Mindig is olyan hívő és hízelgő emberekre volt szüksége, akik vakon bíztak szerencsecsillagában, és hasra estek jó sorsa előtt.

Ilyen volt az ember, akit a káosztól való félelem és a fejekben még eleven emlék egyszerűen a hatalom csúcsára emelt, és akivel a jövőben meg kellett tanulnunk kormányozni.

Jegyzetek

1. Az EMLÉKEZÉSEK első ízben Alexis de Tocqueville halála után negyedszázaddal, 1893-ban jelent meg a szerző unokájának, Christian de Tocqueville-nak a szerkesztésében. A szöveg kritikai kiadása – Luc Monnier munkája – Tocqueville összes műveinek XII. kötetében található (OEUVRES COMPLÈTES D'ALEXIS DE TOCQUEVILLE, Paris, Gallimard, 1964). Míg a könnyen hozzáférhető zsebkönyvkiadások közül a Robert Laffont-féle az 1893-as szöveget közli (Alexis de Tocqueville: DE LA DÉMOCRATIE EN AMÉRIQUE, SOUVENIRS, L'ANCIEN RÉGIME ET LA RÉVOLUTION, introductions et notes de Jean-Claude Lamberti et de Françoise Mélonio, Paris, Robert Laffont, coll. „Bouquins”, 1986), a „Folio” a kritikai kiadást veszi át (Alexis de Tocqueville: SOUVENIRS, préface de Claude Lefort, texte établi par Luc Monnier et annoté par J. P. Mayer et B. M. Wicks-Boisson, Paris, Gallimard, 1999), ahogyan a Gallimard másik népszerű sorozata, a „Quarto” is (LÉTTRES CHOISIES, SOUVENIRS, 1814–1859, par Alexis de Tocqueville, édition par Françoise Mélonio et Laurence Guellec, Paris, 2003). A fordítás a kritikai kiadás alapján készült.
2. Nouvelle correspondance entièrement inédite de Alexis de Tocqueville, in OEUVRES COMPLÈTES D'ALEXIS DE TOCQUEVILLE, tome VII, Paris, Michel Lévy frères, 1866, 257–258. pp.
3. A Francia Akadémiának ugyanis az uralkodó volt a védnöke (ezt a funkciót jelenleg a köztársasági elnök gyakorolja).
4. Lord Palmerston (1784–1865) angol államférfi, 1830 és 1841, valamint 1846 és 1851 között külügyminiszter. Mindig keményen harcolt, hogy győzelemre vigye, nemritkán épp Franciaország rovására, az erőegyensúly brit koncepcióját.
5. Ezekkel a házasságkötésekkel szakadt meg, mégpedig 1846 októberében, a Franciaország és Anglia közti baráti viszony, az úgynevezett *entente cordiale*. Guizot, csak hogy továbbra is biztosítsa Spanyolországban a francia befolyást, kijárta, hogy míg a királynő Spanyol Izabella unokafivérével, Cadix gróffal kötött házasságot, a húga Lajos Fülöp legkisebb fiához, Montpensier herceghez menjen feleségül. A spanyol örökösödési háború, amire Tocqueville céloz, 1700-ban tört ki, amikor XIV. Lajos elfogadta a spanyol trónt kisunokájának, Anjou grófnak a javára.
6. Charles de Rémusat (1797–1875) francia politikus, publicista és memoáriró; 1840-ben belügy-, 1871-ben pedig külügyminiszter.
7. Victor-Ambroise de Lanjuinais (1802–1869) francia politikus, Tocqueville barátja; a Júliusi Monarchia idején képviselő, tagja az 1848-as Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek, majd az

1850-ben választott Törvényhozásnak; Tocqueville-lal együtt tagja a második Barrot-kabinetnek.

8. Lamartine egy évvel korábban, 1847-ben adta közre HISTOIRE DES GIRONDINS [A GIRONDISTÁK TÖRTÉNETE] c. művét.

9. Tocqueville a február 24-i eseményekről beszélt, amikor Lajos Fülöp legidősebb fiának özvegye, Helene Louise von Mecklemburg-Schwerin megpróbálta elismertetni a még kis-korú fia trónigényét a Képviselőházzal.

10. Helene Louise von Mecklemburg-Schwerin (1814–1858) 1837-ben kötött házasságot Lajos Fülöp legidősebb fiával, Ferdinand Philippe Louis Charles d'Orléans-nal, de 1847-ben megözvegyült (férje lovas balesetnek lett áldozata).

11. Amikor a tüntetők betörnek a tárgyalóterembe, párthívei Orléans hercegnőt a trónörökösrel meg Joinville herceggel egy rejtékajtón át kimenekítik a Képviselőház épületéből.

12. Alexandre-Auguste Ledru, más néven Ledru-Rollin (1807–1874) ügyvéd, 1841-től a Képviselőház tagja. Republikánus politikus, tagja előbb az Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek, majd a II. Köztársaság első Parlamentjének.

13. Marie-François-Pascal-Armand Marrast (1801–1852) republikánus újságíró, az Ideiglenes Kormány tagja, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés elnöke.

14. André Crémieux (1796–1880) ügyvéd, a restauráció idején a liberális párt tagja, 1842-től képviselő. Az Ideiglenes Kormány igazságügy-minisztere, tagja az Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek, majd a II. Köztársaság első Parlamentjének.

15. Nicolas-Charles-Victor Oudinot, Reggio hercege (1791–1863) címét és rangját még a napóleoni időkben kapta; a Júliusi Monarchia alatt tagja a mérsékelt ellenzéknek, tagja az Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek és a Törvényhozó Gyűlésnek.

16. Alexandre-Philippe Andryane (1797–1863) volt karbonárok; az osztrákok Olaszországban 1822-ben letartóztatják, és csak 1832-ben szabadul. Börtönmélekeit MÉMOIRES D'UN PRISON-

NIER D'ÉTAT (Párizs, 1837–1838) címen adta közre.

17. Arról a választásról van szó, amelynek során – először élve az egyetemes választójog új keletű vívmányával – arról döntött az ország, hogy kik legyenek a tagjai az Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek.

18. A normandiai Tocqueville-ban.

19. Tocqueville arra céloz, hogy a „Liberté, Égalité, Fraternité” jelszót a nagy eufóriában mindenfelé még a házfalakra is felfestették.

20. Saint-Pierre-Église 17 kilométerre van Cherbourg-tól, a tocqueville-i kastély pedig (és maga a falu is) keleti irányban 5 km-re Saint-Pierre-től.

21. Vagyis Alexis de Tocqueville-ra.

22. Tocqueville téved, Lamartine Szajna megyén kívül csak kilenc megyében lett képviselő.

23. Ulysse Trélat (1795–1879) elmeorvos, a Restauráció és a Júliusi Monarchia idején liberális politikus, 1848-ban közmunkaügyi miniszter. Tocqueville itt 1848. május 15-ének eseményeit idézi fel, azt az incidenst, amikor a tüntetők betörték a Nemzetgyűlés tárgyalótermébe.

24. Louis-Auguste Blanqui (1805–1865) karbonárok, szocialista, nem is egy összeesküvést szőtt a Júliusi Monarchia ellen; 1839-től 1848-ig börtönben ül, a forradalom szabadítja ki, de a május 15-i felkelés után újra lecsukják.

25. Armand Barbès (1809–1870) a republikánus párt tagja, ő is összeesküvést szőtt Lajos Fülöp ellen, Blanquival együtt tartóztatják le; a forradalom kiszabadítja. Bár tagja az Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek, május 15-e után ismét börtönbe zárják.

26. Marie-Joseph Sobrier (1825–1854) hivatásos összeesküvő, tevékeny szerepet játszik az 1848-as forradalomban; május 15-e után őt is letartóztatják.

27. Louis-Aloysius Hubert (1815–1865) hivatásos összeesküvő, 1837-től 1848-ig börtönben ül, a forradalom kiszabadítja. A május 15-i felkelés után, amelynek fő szervezője, Londonba menekül.

28. Párizs leghíresebb elmeklinikája a XIX. században; ma is kórház.